

Jukkasjärvi församling Luleå stift

Jukkasjärvi församlings bårtäcke
fotat på Kiruna krematorium

Begravningspastoral 2012

Sorgehus välkomnas att ta tidig kontakt med församlingens präster och diakoner i samband med dödsfall. Det kan gälla önskemål om stödsamtal och ev. hembesök men kan också gälla hela planeringen inför en begravningsgudstjänst (0980/67810, 67813). Aktuella telefonnummer och andra kontaktuppgifter finns alltid uppdaterade på församlingens hemsida www.jukkasjarviforsamling.se.

Svenska kyrkan. Jukkasjärvi församlings Begravningspastoral, antagen av Jukkasjärvi kyrkoråd 2012-05-02. Börjar användas den 1 juli 2012.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Inledning
2. Vägen till begravningsgudstjänsten
3. Musiken vid begravning i Jukkasjärvi församling
4. Begravningslokaler i Jukkasjärvi församling
5. Övrigt i samband med begravningsgudstjänsten
6. Begravningsverksamheten
7. Kyrkogårdarna – för vem kan grav upplåtas?
9. Borgerlig begravning och begravning i annan ordning
10. I samband med dödsfall och begravning uppkommer kostnader

Bilaga 1.

Rutiner vid anmälan om dödsfall och bokning av begravning.

Bilaga 2.

Rutiner för säkerställande så att kyrkogårdspersonalen får rätt information i förväg inför urnbegravning, jordbegravning, anvisning av gravplats etc.

Bilaga 3.

För prästen att komma ihåg vid sorgehusbesök.

1. INLEDNING

Syftet med detta dokument är flerfaldigt. Dels är det angeläget att informera om hur Jukkasjärvi församling arbetar med begravningar. Dels är det nödvändigt att arbeta med tydliga pastoraler och instruktioner för församlingen, dess medarbetare och även dem som tillfälligt utför uppdrag i församlingen. För att uppnå en större tydlighet för medlemmar och läsare väljer vi att redovisa uppdraget under två huvudrubriker – *vägen till begravningsgudstjänsten* och *begravningsverksamheten*.

Till begravningsgudstjänsten hör allt det som berör begravning och som regleras av Svenska kyrkans Kyrkoordning och gäller dess medlemmar. Detta är det kyrkliga uppdraget och innefattar kontakt med sorgehus och i förekommande fall av *utfärdsbön*, *bisättning*, *begravningsgudstjänst* och *gravsättning*. Huvudansvaret för denna del åligger församlingens kyrkoherde.

Till begravningsverksamheten hör allt det som berör rätt till gravplats, kyrkogårdar, kremation etc. och det är ett statligt uppdrag som garanterar alla folkbokförda i kommunen gravplats etc. oavsett religiös tillhörighet. Huvudansvaret för denna del åligger Kiruna kyrkliga samfällighet och dess kyrkogårdsförvaltning.

I samband med dödsfall anlitas ofta en begravningsbyrå för att få hjälp med allt praktiskt i samband med planering av en begravning. Dessa byråer är fristående verksamheter som samarbetar med Svenska kyrkan på uppdrag av enskilda sorgehus. Det är alltid fritt för enskilda sorgehus att välja om de vill anlita en begravningsbyrå eller om de själva vill svara för svepning, kistläggning, kontakt med kyrkan etc. När det gäller kontakttuppgifter för begravningsbyråerna hänvisas till dessa byråers egen annonsering.

För borgerliga begravningar eller begravningar i annan ordning se nedan avsnittet *Begravningsverksamheten*.

2. VÄGEN TILL BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTEN

Denna del regleras av Kyrkoordningen (Kap. 24) som betonar att kyrkan tror och bekänner att Jesus Kristus genom sin död har burit människans död och genom sin uppståndelse segrat över döden och öppnat vägen till det eviga livet.

Jesus säger: "Jag är uppståndelsen och livet. Den som tror på mig, han skall leva om han än dör, och den som lever och tror på mig, han skall aldrig någonsin dö" (Joh. 11:25-26).

Vid begravningen kommer såväl sorgen och dödens allvar som hoppet och uppståndelsens ljus till uttryck. Den blir samtidigt en påminnelse för de närvarande att själva besinna sig inför livets frågor och dödens allvar.

Nedan redovisas församlingens uppdrag i en tänkt kronologisk följd från dödsbädd till begravningsdag.

Utfärdsbön – en andakt vid dödsbädden

Närstående som önskar Svenska kyrkans medverkan och närvaro med samtal och andakt vid en anhörigs dödsbädd är välkomna att kontakta Pastorsexpeditionen (0980/67810, 67813). Präst eller diakon finns tillgängliga för sådana andakter i hem, på sjukhus, på olika former av boenden eller vid ankomst till bårhus. Vid Kiruna sjukhus finns sjukhuskyrkan representerad.

Bokning – avtala om tid för begravning

Anhöriga kan själva eller genom att anlita en begravningsbyrå ta kontakt med församlingen kyrkan och boka tid och plats, präst och musiker för begravningen. Församlingen har fasta tider för begravningar, företrädesvis: tisdag, torsdag, fredag och lördag kl 11.00; fredag dessutom kl. 14.00. Särskilda tider finns också avsatta för borgerliga begravningar.

Pastorsexpeditionen följer en terminsvis upprättad arbetsplanering med planerad tjänstgöring för präster och musiker. I händelse att enskilda sorgehus har egna önskemål t.ex. om särskild präst är det kyrkoherden som beslutar i varje enskilt fall. Detta möter i regel inget hinder om det gäller någon inom Kiruna kyrkliga samfällighet i tjänst varande präst och om denne/denna, efter att ha kontaktats av sorgehuset, har förklarat sig ha möjlighet att tjänstgöra. I annat fall gäller kyrkoherdens beslut och beror på behov av, och möjlighet till, anställningsförhållande för tillfälligt uppdrag inom församlingen.

När anhöriga själva sköter kontakterna för bokning av tid och plats, präst och musiker för begravningen görs det med pastorsexpedition. För frågor om gravplats och gravöppning etc. kontaktas kyrkogårdsexpedition och/eller assistenten för begravningsverksamheten (0980/67816) på Kiruna kyrkliga samfällighets kansli.

När en begravning har bokats och tjänsteförrättande präst fått uppgiften tilldelad skall prästen ta kontakt med sorgehuset snarast, och senast inom tre dygn, för att avtala tid för samtal – sorgehusbesök/begravningsamtal. Om berörd präst genom tjänsteförhållande, sjukdom eller ledighet saknar möjlighet till denna kontakt skall pastorsexpeditionen meddela sorgehuset besked om när de tidigast kan komma att kontaktas.

För att säkerställa kvaliteten vid bokning av begravning finns särskilda administrativa rutiner utarbetade för pastorsexpeditionen (Bilaga 1.).

Sorgehusbesök – samtal mellan präst och sorgehus

Avsikten med dessa samtal är att de närstående och prästen får tillfälle att samtala närmare om den förestående begravningen. Samtalen kan ske genom besök i hemmet eller genom att man avtalar om möte på annan plats. I samtalet finns möjlighet att formulera tankar, känslor och frågor som aktualiserats genom dödsfall och sorgesituation. Vid samtalet är prästen lyssnare och får del av minnesbilder av den bortgångne och dennes liv. Prästens uppdrag är också att lyfta fram det kristna budskapet och hur detta är en del av begravningsgudstjänsten. Vid samtalet bestäms också en mängd praktiska saker kring själva begravningsdagen och hur begravningssceremonin utformas med tal, sång, psalmsång och musik. För att säkerställa att alla praktiska detaljer diskuteras följer prästen en enkel lathund (Bilaga 3. *Att komma ihåg vid sorgehusbesök*) och ansvarar för att berörd övriga personal som vaktmästare etc. får information i god tid före begravningsdagen. Prästen kan också förmedla kontakt med ansvarig kyrkomusiker. Kyrkohandbokens ordning medger stor frihet vid utformningen av gudstjänsten vilket iakttas så att de anhörigas önskemål ges utrymme.

Bisättning (visning) – en andakt efter, eller i samband med, kistläggning

I vårt nordliga område har det varit en vanlig sed att de anhöriga samlas till "utsjungning" efter att den döde blivit kistlagd. Platsen har ofta varit det lilla visningsrummet i anslutning till bårhuset i Kiruna. Efter psalmsång, textläsning och bön har kistan i regel öppnats för att ge tillfälle för de anhöriga att ta farväl. Seden tycks numera vara på väg att upphöra. Församlingen är beredd att medverka med andakt under ledning av präst, diakon eller annan församlingsmedarbetare vid visningar då sådant efterfrågas av anhöriga eller genom begravningsbyrå.

Tacksägelse – ett moment i församlingens gudstjänst

Tacksägelse innebär att avlidna församlingsmedlemmars namn läses upp i samband med huvudgudstjänsten. Oftast sker detta i Kiruna kyrka, men kan också ske i någon annan av församlingens kyrkor om huvudgudstjänsten firas där. Tacksägelsen avslutas med klockringning som uttrycker tacksamhet för livet och ger gudstjänstbesökaren tid för att tänka över sitt eget liv. Efter att pastorsexpeditionen fått besked om dödsfallet sänds inbjudan till sorgehuset med besked om när och var tacksägelsen kommer att ske. I samband med Alla helgons dag och Alla själers dag (första veckoslutet av november) inbjuds till särskild minnesgudstjänst för avlidna församlingsmedlemmar och omfattar dem som avlidet under tiden sedan föregående års minnesgudstjänst. En utförlig information och inbjudan att delta sänds till berörda sorgehus i god tid före minnesgudstjänsten. Det blir nödvändigtvis så att några sorgehus, där personen avlidet under tiden mellan utskicket av sådan inbjudan och tidpunkten för minnesgudstjänsten, på detta sätt riskerar att inte nås av inbjudan. I dessa fall tas telefonkontakt för att utröna om de önskar att den avlidnes namn nämns vid årets minnesgudstjänst eller föredrar att detta sker kommande år.

Begravningsdagen – gudstjänst och avsked

I Jukkasjärvi församling sker begravning i huvudsak på två sätt. En del väljer så kallad krematoriebegravning där gudstjänst och avskedet av den avlidne sker i en följd och i ett sammanhang. Lokalen är oftast kapellet vid krematoriet men kan också ske på annan plats. Andra väljer så kallad jordbegravning där gudstjänsten hålls i någon av församlingens kyrkor eller i något av kapellen på kyrkogårdarna. Därefter följs den avlidne ut till graven på kyrkogården och avskedet av den avlidne sker vid graven. De närstående bär själva kistan in och ut ur begravningslokalen samt till graven. I de fall då detta inte är möjligt finns genom församlingens försorg tillgång till bärarlag som ansvarar för bärandet.

Gudstjänsten och dess utformning följer Kyrkohandbokens ordning, men kan variera något från fall till fall, men skall alltid innefatta överlåtelse (mullpåkastning alt. korstecken) och begravningsbön. Följande moment ingår i regel:

- klockringning	- överlåtelse
- musik/solosång	- bibelläsning
- psalm	- begravningsbön
- griftetal och bön	- Herrens bön och välsignelsen

Avskedet kan ske i begravningslokalen då de anhöriga och övriga sörjande bereds tillfälle att gå fram till kistan för sitt avsked. Under denna defileringsceremoni kan stilla musik spelas och hela momentet utgör en del av gudstjänstens avslutning. När avsked sker vid graven på kyrkogården bereds de anhöriga tillfälle att ta sitt avsked efter att kistan sänkts eller förberetts för sänkning. Vid gravsättningen kan psalmsång förekomma och akten avslutas med bön och att frid lysas.

Vid begravningsgudstjänsten ges också tillfälle om någon önskar hålla minnes- och/eller tacktal. Regelmässigt finns mikrofon etc. framställd för detta ändamål och det är tjänstgörande prästs ansvar att efterhöra om någon önskar tala och bereda plats för det under gudstjänsten.

Klockringning inleder och avslutar begravningsgudstjänsten i kyrkor, krematorium och kapell samt i förekommande fall beledsagar begravningsföljet vid ankomsten till kyrkogårdarna och under färden till gravplatsen. (Under klockringningen i samband med begravningsgudstjänsten kan lämpligen såväl ingång som utgång ske om inte annat avtalats.)

Tidigare har det funnits i det närmaste fasta former för hur begravningar utformades i detalj vid olika kyrkor och kapell i församlingen även om de sinsemellan varierade. Denna modell är under uppluckring och idag har det lämnats betydligt större utrymme för att anpassa utformningen efter anhörigas önskemål, vilket också understryks av bestämmelsen i Kyrkoordningens 24 Kap. § 3: "När någon har avlidit bör man så långt det är möjligt följa hans eller hennes önskan om begravningens utformning". Givetvis är gällande kyrkohandbok normen, men variationerna kan ändå bli många. Eftersom utformningen i huvudsak sker i samtalet mellan präst och sorgehus, ställer detta krav på att prästen på ett tidigt stadium informerar vaktmästare, musiker och berörd kyrkogårdspersonal om de överenskommelser som gjorts för varje enskilt fall. I de fall särskilda programblad tillhandahålls är detta sorgehusets ansvar, men utformningen sker efter samråd med den präst som ansvarar för gudstjänsten.

För att säkerställa kvaliteten vid arbetet på kyrkogårdarna finns fastställda rutiner för hur särskilda önskemål och former för gravsättning skall meddelas samt vilka uppgifter berörd personal på kyrkogården behöver meddelas i förväg (Bilaga 2).

3. MUSIKEN VID BEGRAVNING I JUKKASJÄRVI FÖRSAMLING

Vid begravningar i Jukkasjärvi församling är det oftast de anhöriga som står för musikvalet. Tidigare, fram till bara 20 år sedan, var det huvudsakligen kyrklig sakral som spelades i samband med begravningsgudstjänsterna. Numera spelas så gott som allt som de anhöriga önskar. Förutom traditionell kyrklig musik spelas även popballader, svensktoppsmusik, rockballader och schlagers under förutsättning att det finns tillgång till noter. Detta medför att musiken ger en personlig karaktär till begravningsgudstjänsten och att man i möjligaste mån tillvaratar de önskningar som den avlidne kan ha uttryckt eller som de anhöriga uttrycker.

Församlingen har den regeln att inte tillåta inspelad t.ex. CD-musik i begravningsgudstjänsten utan tillhandahåller "levande" musik. För att musikerna skall kunna tillmötesgå enskilda sorgehus önskemål när det gäller musikval fordras förberedelse så att t.ex. noter skall kunna anskaffas.

Församlingens musiker är beredda att hjälpa anhöriga med musikval och de funderingar som de kan ha kring musiken vid gudstjänsten. Varje sorgehus får information om vilken av församlingens musiker som tjänstgör vid begravningen för att underlätta denna kontakt.

När det gäller den gemensamma sången vid begravningsgudstjänsten används företrädesvis psalmer från psalmboken. I de fall andra sånger önskas kräver det förberedelse så att noter och textblad är tillgängligt.

Vid de tillfällen då anhöriga anlitar någon sångare för solosång etc. är församlingens musiker beredda att bistå med ackompanjement.

4. BEGRAVNINGSLOKALER I JUKKASJÄRVI FÖRSAMLING

Platsen för en begravningsgudstjänst kan variera. Det är fullt möjligt att genomföra gudstjänsten t.ex. utomhus, ute vid graven eller på annan plats om sorgehuset önskar det. Det allra vanligaste är dock att någon av församlingens lokaler används. Församlingen disponerar följande lokaler där begravningsgudstjänst kan hållas:

Kiruna kyrka är församlingens huvudkyrka och används ofta i samband med jordbegravningar för begravningsgudstjänst varefter i regel följer avslutningen på någon av kyrkogårdarna, men det kan också vara fråga om att kremering skall följa och då sker avslutningen i kyrkan. Kyrkan är anpassad för rörelsehindrade och har ljudanläggning. Den rymmer ca 800 besökare och kan av det skälet upplevas allt för stor för ett begravningsfölje med ett fåtal personer, varför anhöriga önskar använda ett annat alternativ. I anslutning till kyrkan finns den så kallade kyrksalen som också kan användas för begravningsgudstjänst. Lokalen har endast enklare musikinstrument (orgel och piano). Eftersom tillträde till lokalen sker genom dörrar som inte medger att en fullstor kista kan införas är den endast ett alternativ i samband med begravningsgudstjänst för små barn eller tidigare kremerade stoft. Kyrksalen är inte anpassad för rörelsehindrade och saknar i dagsläget fast högtalaranläggning.

Jukkasjärvi kyrka är församlingens äldsta kyrkolokal och används ett stort antal gånger under året för begravningsgudstjänst. Oftast är dessa gudstjänster förenade med avslutande gravsättning på Poikkijärvi kyrkogård, men annan form av avslutning är också möjlig. Lokalen är anpassad rörelsehindrade och rymmer ett drygt hundratal besökare. Den har sedvanlig

utrustning med instrument (orgel och piano) och högtalaranläggning. Kyrkorummet kan användas på liknande sätt som Kiruna kyrka.

Poikkijärvi kapell är placerat på Poikkijärvi kyrkogård och används i huvudsak i sammanhang där gravsättning sker på kyrkogården. Den kan också användas även om gravsättning inte skall ske i direkt avslutning till gudstjänsten. Lokalen är anpassad för rörelsehindrade och har högtalaranläggning. Lokalen rymmer ett drygt hundratal besökare och är utrustad med sedvanliga instrument (orgel och piano).

Kiruna krematorium används i huvudsak för begravningsgudstjänst för dem som valt kremering av stoftet. Lokalen som rymmer ca 200 besökare är anpassad för rörelsehindrade och är utrustad med sedvanliga instrument (orgel och piano) och har högtalaranläggning. Lokalen kan också användas för begravningsgudstjänst där stoftet inte skall kremeras och gravsättning skall ske senare. I händelse att gravsättningen skall ske i direkt anslutning till gudstjänsten uppstår en tidsfördröjning eftersom kistan inte kan bäras ut genom lokalen utan måste fraktas med hiss till nedre plan och dess utgångar. Lokalen används, också som första alternativ, när det gäller huvudmannens för begravningsverksamheten i Kiruna kommun ansvar att tillhandhålla lokal, för borgerliga begravningar.

Kiruna kyrkogårds kapell placerat på Kiruna kyrkogård saknar fast högtalaranläggning och är inte anpassad för rörelsehindrade. Genom att kapellet, som rymmer ett hundratal besökare, inte är vinterisolerat kan det endast användas under perioden 15 maj till 30 september. Kapellet har endast enklare musikinstrument.

Kiruna krematoriums bisättningsrum med plats för ett tiotal besökare kan användas i de fall det saknas anhöriga vid begravningsgudstjänsten eller att den berör endast ett fåtal personer. Lokalen har endast enklare musikinstrument och saknar högtalaranläggning.

Tornehamns kyrka och Tornehamns kyrkogårdskapell kan användas under barmarksperioden (i första hand juli-september) för begravningsgudstjänst för tidigare kremerade stoft och i första hand för dem som har gravrätt på Tornehamns kyrkogård och har erhållit rätt till gravsättning av urna på kyrkogården. Genom sina lägen har såväl kyrkan som kapellet begränsad tillgänglighet genom att man måste fotvandra för att nå dem. Lokalen har endast enklare musikinstrument och saknar högtalaranläggning.

5. ÖVRIGT I SAMBAND MED BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTEN

Avskedshälsningar, talare, fanvakt, prestaver etc. förekommer vid begravningsgudstjänsterna och är en del av begravningens utformning. I samband med sorgehusbesök efterfrågar prästen vilka önskemål sorgehuset har i dessa frågor och vilken kännedom de har om i fall andra än sorgehusets egna representanter vill delta med tal, fanborg etc.

Begravning av barn sker på liknande sätt som begravning för vuxna. Präst och musiker har samma förberedelsearbete och samtal med de anhöriga. Det är angeläget att informera de anhöriga om de alternativ som Kyrkohandboken har genom dess särskilda ordning för begravning av barn.

Begravning av foster. Foster kan vara spontanaborterade (missfall) eller framkallat aborterat. Begreppet foster används före graviditetsvecka 22, från vecka 22 talar man om barn. Om föräldrar framför önskemål om begravning av foster kan någon form av andakt eller begravningsgudstjänst hållas.

Begravning när anhöriga saknas. När någon som tillhörde Svenska kyrkan har avlidit och inte har någon anhörig som ordnar begravningen bör om möjligt församlingens kyrkoherde verka för att begravningen sker enligt Svenska kyrkan ordning om inte särskilda skäl talar emot detta (Kyrkoordningen 24 Kap. § 4).

Blomsterhälsningar som anlänt till begravningslokalen läses i regel vid båren som en del av gudstjänstens avslutning. Under sommartid förekommer att blomsterhälsningarna läsas i samband med gravsättning. När det gäller frågan om dessa hälsningar skall läsas eller ej skall alltid samråd ske med sorgehuset. De anhörigas önskan skall tillvaratas.

Bårtäcke finns i församlingen och kan fritt användas i alla begravningslokaler. Önskemål om att använda bårtäcke anmäls i samband med bokning av begravningen och hålls tillgängligt genom församlingens vaktmästare. När bårtäcke används kan ingen kistdekoration med blommor etc. göras.

Bärlag finns i församlingen. I de fall sorgehuset saknar möjlighet att själva ordna bärandet av kistan vid begravningsgudstjänsten, och i förekommande fall nedsänkning av kistan i graven, kan församlingen kostnadsfritt bistå med bärlag. Önskemål om denna hjälp framställs i samband med bokning av begravningen.

Minnesadresser eller blomsterfondsadresser är vanliga vid begravningar. Gåvor har lämnats till olika fonder med deltagande hälsningar till sorgehuset. Dessa adresser förmedlas dels genom pastorexpeditionen och dels genom begravningsbyråerna. När minnesstund hålls på församlingshemmet finns dessa adresser samlade och tillgängliga när de sörjande anländer. I händelse att minnesstund inte hålls på församlingshemmet förmedlas minnesadresserna till sorgehuset på dagen för begravningen. Adresser som anländer till pastorexpeditionen efter begravningsdagen översänds till dödsboets företrädare.

Minnesgudstjänst när kroppen saknas. Begravning förutsätter att det finns en identifierad kropp eller kroppsdel. Minnesandakt kan även anordnas i de tragiska fall när en kropp saknas. Detta förutsätter att det råder full visshet om att någon är död, även om personen inte i juridisk mening har blivit dödförklarad, och anhöriga vänder sig till kyrkan och efterfrågar denna hjälp. Beslut i sådana ärenden är en del av kyrkoherdens pastorala ansvar.

Minnesstund efter begravningsgudstjänsten är en vanlig form av samvaro för sorgefolket efter gravsättning eller gudstjänstens avslutning och innebär att de sörjande samlas kring minnet av den döde genom tal och hälsningar.

Minnesstund hålls ofta på Församlingshemmet i Kiruna som har fullständigt restaurangkök och anställd personal som efter beställning kan servera upp till ett drygt 100-tal gäster. Två serveringslokaler är tillgängliga. En mindre sal för grupper med upp till 30 gäster och en större sal som rymmer ca 100 gäster. När den avlidne är medlem i Svenska kyrkan utgår ingen kostnad för lokalhyra. Om de anhöriga önskar kan begravningsprästen delta vid minnesstunden där också läsning av minnesadresser, psalmsång och avslutande andakt kan förekomma. Bokning kan göras av sorgehuset genom direkt kontakt med köket på församlingshemmet (0980/67820) eller genom begravningsbyråns försorg. För medlemmar är det också möjligt att fritt använda församlingsgården i Jukkasjärvi men där saknar församlingen möjlighet att ordna med servering etc. Lokalen är utrustad för servering av ca 50 gäster och kan användas av sorgehuset och bokas genom pastorsexpeditionen (0980/67813).

Sorgegrupper anordnas av församlingen. De närstående får inbjudan att delta i en sorgegrupp. Grupperna, som inte tillåts bli för stora, samlas cirka sex gånger. De leds av präst och diakon och erbjuder samtal tillsammans med andra som är i samma situation. Gruppens uppgift är att enskilda får hjälp att bearbeta sorgen och finna kraft och styrka att gå vidare. Den präst som har lett en begravningsgudstjänst kan också enskilt följa upp en sorgekontakt om anhöriga så önskar.

Tvist kring begravningen kan ibland uppstå. När det gäller frågan om gravsättning och om kremering skall ske eller ej, så skall huvudmannen för begravningsverksamheten på den ort där den avlidne senast var folkbokförd på begäran medla mellan parterna. Detta regleras av *Begravningslagen* 5 Kap. §§ 3 och 4 och *Begravningsförordningen* §§ 24-26. Om oenighet och tvister uppstår bland de anhöriga i frågor som gäller begravningsgudstjänsten och platsen för denna är hanteringen av sådana konflikter en del av kyrkoherdens pastorala ansvar.

6. BEGRAVNINGSVVERKSAMHETEN

Svenska kyrkan har statens uppdrag att sköta begravningsverksamheten i Kiruna kommun. Detta uppdrag regleras av Begravningslag (1990:1144), Begravningsförordning (1990:1147) och Förordning om begravningsavgift (1999:729). I Kiruna kommun finns Jukkasjärvi, Vittangi och Karesuando församlingar vilka tillsammans utgör Kiruna kyrkliga samfällighet, som är huvudman för begravningsverksamheten inom Kiruna kommun och därmed ansvarig myndighetsutövare. Begravningsverksamheten bekostas av den så kallade begravningsavgiften som alla skattebetalare betalar oavsett om man är kyrkomedlem eller ej. Beroende på var en person är folkbokförd erläggs avgiften i enlighet med skattebetalningslagen. Därigenom skapas ett ekonomiskt underlag så att alla invånare i varje kommun i landet har rätt till gravplats etc. enligt gällande regelverk. Begravningsavgiften administreras av Riksskatteverket. Begravningsavgiften för dem som tillhör Svenska kyrkan fastställs av huvudmannen, regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer föreskriver på förslag av huvudmannen begravningsavgiften för dem som inte tillhör Svenska kyrkan. Det är på sin plats att i detta sammanhang kortfattat förklara några av de termer som förekommer i dessa sammanhang.

Begravningsverksamhet: alla de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser.

Församling: församling eller samfällighet inom Svenska kyrkan, i vårt fall Jukkasjärvi församling och Kiruna kyrkliga samfällighet.

Huvudman: den församling inom Svenska kyrkan eller kommun som skall anordna och hålla allmänna begravningsplatser för alla som är folkbokförda inom ett avgränsat geografiskt förvaltningsområde, i vårt fall Jukkasjärvi församling – Kiruna kyrkliga samfällighet.

Begravningsplatser: det är de områden eller utrymmen som är anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska, och som tagits i bruk för det ändamålet, i vårt fall i Jukkasjärvi församling är detta kyrkogårdar, columbarier och minneslunder.

Gravrätt: är den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen (huvudmannen) till någon för gravsättning varvid ett gravbrev utfärdas med uppgift på vilken gravplats som avses och vilka villkor som gäller för upplåtelsen.

Kremering: förbränning av stoftet efter en avliden, så att endast aska återstår.

Gravsättning: placering av stoft eller aska inom en bestämd gravplats och placering eller utströende av aska i minneslund. Aska kan också utströs på annan plats än begravningsplats, men först efter erhållet tillstånd från länsstyrelsen i det län där askan skall utströs.

Gravvårdar eller gravanordningar: de anordningar som en gravrättsinnehavare vill placera för att utmärka en gravplats, varvid gäller särskilda föreskrifter som huvudmannen anvisar, vilka kan skifta något mellan olika begravningsplatser.

7. ÖVRIGT RÖRANDE BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN

Vid frågor rörande begravningsverksamheten hänvisas till Samfällighetens kansli, Finngatan 1, Kiruna (0980/67816; 67807, 0981/10166) eller i förekommande fall också direkt med vaktmästarna vid kyrkogårdarna och krematoriet.

Genom ändring av 5 kap. 10 § begravningslagen ska en avliden gravsättas eller kremeras snarast möjligt och senast en månad efter dödsfallet. Ändringen i begravningslagen träder i kraft 1 maj 2012. Rekommendationer har tagits fram av företrädare för olika organisationer inom begravningsverksamhet och beskriver begravningshuvudmannens (i vårt fall Kiruna kyrkliga samfällighet) ansvar att anpassa sina rutiner efter lagändringen. Dokumentet finns tillgängligt hos Samfällighetens kansli, Finngatan 1, Kiruna (0980/67816, 67807).

Uppgifter om alla gravar på kyrkogårdarna i Kiruna kommun och i Kiruna krematorium och vilka som är gravsatta i dem finns registrerade. Dessa uppgifter utgör en gravbok som också har uppgifter om vilka som har gravrätt och när gravbrev utfärdats etc. I ett pågående arbete överförs alla dessa uppgifter till digital form och en process pågår för att utreda vem som är aktuell gravrättsinnehavare. När ny grav upplåts erhålls gravrätt för 25 år och när gravsättning sker i en redan upplåten grav antecknas att gravrätten, från och med den nya gravsättningen, förlängs med 25 år.

Särskilda riktlinjer för arbeten på begravningsplatserna och vid krematoriet finns utarbetade för att säkerställa att verksamheten sköts på ett etiskt och säkert sätt.

Instruktioner för kyrkogårdspersonalen (2008-05-20)

Riktlinjer för krematorieverksamheten (reviderade maj 2011)

Centrala Gravvårds Kommitténs anvisningar angående montering, kontinuerlig besiktning och kontroll (april 2012)

De skriftliga rutinerna är tillgängliga hos Samfällighetens kansli, Finngatan 1, Kiruna (0980/67816, 67807).

8. KYRKOÅRDARNA – FÖR VEM KAN GRAV UPPLÅTAS?

Jukkasjärvi församling har flera kyrkogårdar. Några av dem har varit i bruk under lång tid och har begränsade möjligheter till ny upplåtelse av gravrätt. Detta innebär att huvudmannen (Kiruna kyrkliga samfällighet genom samfälliga kyrkorådet och fastighetsutskottet) fastställt regler för hur upplåtelse kan ske, inom parentes anges tidpunkt när beslut fattats i varje fall.

Kiruna kyrkogård är församlingens största kyrkogård. På kyrkogården finns minneslund. Det finns inga särskilda restriktioner om vilka grupper som kan få gravrätt. Kyrkogården har också avsatta ytor för andra trosbekännare. Särskilda regler finns för gravsättning av kistor på olika djup i en och samma grav.

(1998-12-01, 1998-09-08, 1998-08-27, 1998-04-07).

Poikkijärvi kyrkogård har av tradition använts av samer och boende "på Jukkasjärvi och övre ändan av Kalix älvdal landsbygd, där enligt gammal tradition denna kyrkogård använts som begravningsplats". Denna upplåtelse-tradition bevaras. I händelse av att någon, som sedan tidigare inte har gravrätt på kyrkogården eller om någon oklarhet råder, önskar gravrätt då prövas varje enskilt fall. Upplåtelsebeslut i enskilda fall skall ej ha prejudicerande verkan. (2003-11-27). På kyrkogården finns minneslund.

Jukkasjärvi kyrkogård belägen kring den gamla kyrkan har ett stort antal gravar. Möjligheter att anvisa nya gravar är begränsad och upplåts endast för gamla Jukkasjärvisläkter och prövas i varje enskilt fall. Däremot är minneslundan öppen för alla. (1996-02-13).

Tornehamns kyrkogård är den av församlingens kyrkogårdar som omges med flest restriktioner. Detta gäller särskilt planteringar som inte får förekomma på vare sig äldre eller nya gravar och att gravvårdar skall efterlikna befintliga träkors. Den naturliga markvegetationen skall bevaras och hållas vårdad. Gravvar upplåts endast utan gravrätt och endast urnbegravningar tillåts. Beslut fattas i varje enskilt fall. Av tradition har upplåtelse av gravar endast skett till dem som verkat vid malmbanan, sträckan Kiruna-Riksgränsen, under dess tillkomst och/eller i anslutning till denna. Traditionen skall bevaras. Minneslund finns och står öppen för alla.

(1996-02-13, 1995-11-20, 1995-10-17).

Kiruna krematorium är centralt beläget i Kiruna i nära anslutning till kyrkparken. Vid krematoriet finns ett stort antal platser för placering av urnor i olika former av kolumbarier. Inga särskilda restriktioner finns. Minneslund finns.

9. BORGERLIG BEGRAVNING OCH BEGRAVNING I ANNAN ORDNING

Vid borgerlig begravning meddelas kyrko- och kyrkogårdsvaktmästarna om gravsättning på kyrkogården enligt de administrativa rutinerna vid pastorsexpeditionen (Bil. 1 Rutiner vid anmälan om dödsfall och bokning av begravning). Sorgehuset får besked om att församlingen tillhandahåller lokal (Kiruna krematorium eller något av kyrkogårdskapellen). Vid borgerlig begravning får församlingens kyrkor inte användas. Enligt Svenska kyrkans biskopsbrev om begravningen bör inte en präst eller diakon lika lite som en kyrklig förtroendevald i ledande ställning vara officiant vid en borgerlig begravning. Om en nära anhörig eller vän önskat borgerlig begravning, kan man som privatperson medverka i ett enskilt moment såsom text- eller diktläsning, men inte leda akten.

Vid begravningar i annan ordning än Svenska kyrkans ordning gäller i tillämplig grad de vanliga administrativa rutinerna (Bil. 1 Rutiner vid anmälan om dödsfall och bokning av begravning). I dessa fall förutsätts att det gäller kontakter från andra trossamfund och kristna grupper där dessa t.ex. önskar att använda någon speciell begravningslokal. Varje sådant ärende prövas av kyrkoherden i samverkan med kyrkorådet (Kyrkoordningen 41 Kap. §§ 3-8).

Begravning av icke kyrkotillhöriga

Den som har begärt utträde ur Svenska kyrkan har av olika anledningar valt att inte vilja tillhöra den och detta val måste respekteras. Om det ändå finns särskilda skäl för en begravningstjänst i Svenska kyrkans ordning är det kyrkoherden som beslutar i varje enskilt fall. Kyrkoherden kan även uppdra åt annan präst att besluta. I dessa fall förutsätts tidig kontakt för samtal mellan sorgehus och kyrkoherde/präst i samband med att begravningen planeras.

I sådant fall måste dödsboet också vara beredd att ersätta de kostnader som uppstår för församlingen. Kyrkostyrelsen, som leder och samordnar den Svenska kyrkan på nationell nivå, fastställer årligen storleken för de s.k. clearingavgifter där riktbelopp anges för hur ersättning regleras mellan olika församlingar. När det gäller den ersättning som ickemedlemmar skall betala fastställs den nivån av det lokala organet (Kiruna samfällda kyrkofullmäktige). Kostnadsnivån bestäms uttryckt i så och så många gånger de delar av clearingbeloppet som motsvarar de kostnader som uppkommit. Besked om den aktuella kostnaden ges genom kyrkoherden.

10. I SAMBAND MED DÖDSFALL OCH BEGRAVNING UPPKOMMER KOSTNADER.

Genom begravningsavgiften täcks följande kostnader

gravplats eller motsvarande

gravsättning inkl. gravöppning, återfyllning

och iordningställande av öppnad grav

transporter från det att huvudmannen övertagit ansvaret för stoftet. Det är när stoftet efter den avlidne transporterats till bårhuset. Därefter ansvarar huvudmannen för kostnaden till dess gravsättning skett inom huvudmannens geografiska område (Kiruna kommun)

enligt huvudmannens beslut 2003-05-21 ombesörjer huvudmannen också transporter till respektive bårhus från Sunderby sjukhus, Gällivare lasarett, Kiruna lasarett, vårdcentralerna samt hemmen inom Kiruna kommun till en kostnad av 550 kr/transport. Sådana transporter sker måndag-fredag, dock ej dag före helgdag. Ytterligare information fås vid kontakt med kyrkogårdsförvaltningen på Samfällighetens kansli, Församlingshemmet i Kiruna

kremering

lokal för förvaring och visning av stoftet

lokal för begravningsceremoni (i förekommande fall också utan religiösa symboler). I händelse anvisad lokal (i regel Kiruna krematorium), av utrymmesskäl är för liten och det gäller en begravningsceremoni i annan kyrklig ordning, kan enligt Kyrkoordningen, 41 Kap. § 3, eventuellt annat kyrkorum upplåtas "om det kan antas att kyrkorummet och dess inventarier kommer att behandlas med pietet och aktsamhet"; beslut i sådant fall regleras av Kyrkoordningen, 41 Kap. §§ 4-8.

vaktmästare vid begravningsceremonin

skötsel av kyrkogårdens/begravningsplatsens allmänna ytor, nyanläggningar och underhåll

Dödsboet (de anhöriga till den avlidne) bekostar:

kista och i förekommande fall urna

kistdekorationer och blommor

solosång och liknande vid begravningsceremonin

gravsten

förtäring vid minnesstund

del av kostnaden för transport av den avlidne från platsen för döden till bårhuset (550 kr/transport, se ovan om vad som ingår i begravningsavgiften)

dödsannons och liknande

kostnader för begravningsbyrå etc.

Medlem av Svenska kyrkan har kostnadsfritt:

rätt till begravningsgudstjänst i kyrka/kapell eller annan plats

i mån tillgång rätt att använda församlingens lokaler, där så är möjligt, för anordnande av minnesstund. Däremot kan inte köket vid Kiruna församlingshem upplåtas på grund av de regelverk som gäller för livsmedelshandling etc.

tillgång till församlingens stödgrupper och andra resurser (präst, diakon etc.)

BILAGA 1.

Rutiner vid anmälan om dödsfall och bokning av begravning.

noterar uppgifter om den avlidne

noterar dödsdatum

noterar närmast anhörig, telefon- och adressuppgifter företrädesvis mobiltelefonnummer.

Eftersom 'närmast anhörig' ofta är den som i juridisk mening företräder dödsboet, är det angeläget att efterhöra om det finns annan närstående (sambo eller liknande) som skall kontaktas inför begravningssamtal etc.

noterar vem som anmäler dödsfallet, närmast anhörig eller begravningsbyrå

kontrollera den avlidnes kyrkotillhörighet

bokar begravningsgudstjänst och begravningslokal; OBS att begravning skall ske inom 30 dagar räknat från dödsdagen.

tydliga uppgifter noteras om

efterföljande gravsättning – tid och plats

efterföljande kremering

bokar präst och musiker

informerar begravningsbyrån vem som är tjänstgörande präst och musiker

i förekommande fall bokar lokal för minnesstund

om bärarlag önskas tas kontakt med ansvarig för bärarlaget

hämtar blankett för begravningsgudstjänst från KBOK

noterar på blanketten om kistgrav, urngrav, minneslund

skickar kopia av bokningsbekräftelsen till präst, musiker, vaktmästeri, kök

skickar inbjudan till tacksägelse

begravningsblanketten i original återfås signerad av tjänsteförrättande präst

registrerar uppgifterna på begravningsblanketten i Ministerialboken KBOK

arkiverar original av begravningsblanketten som bilaga till KBOK

BILAGA 2.

Rutiner för säkerställande så att kyrkogårdspersonalen får rätt information i förväg inför urnbegravning, jordbegravning, anvisning av gravplats etc.

Vid urnbegravning och urnnedsättning då anhöriga är med, är det nödvändigt att i förväg veta:
om hela ceremonin skall ske vid graven
om anhöriga vill använda kapellet på kyrkogården (Kiruna eller Poikkijärvi)
om urnan skall finnas på plats i kapellet eller om den anländer med begravningsföljet
om det önskas klockringning och i så fall när den skall ske
om anhöriga själva vill bära urnan till graven, eller vem som skall bära
om återfyllning av graven skall ske av anhöriga eller vaktmästare
om återfyllning önskas direkt i samband med urnnedsättningen eller efter att anhöriga lämnat platsen

OBS. Kapellet på Kiruna kyrkogård kan endast användas under perioden 15/5 till 30/9. För urnor som skall gravsättas på urnfält kan grävning inte ske vintertid om det finns liggande gravsten. Detta på grund av risk att dessa stenarna skadas i samband med nödvändig uppvärmning av marken före grävningen.

Vid jordbegravning är det nödvändigt att i förväg veta:
om kistan skall sänkas ner, direkt vid ankomsten till graven eller som avslutning av ceremonin vid graven
om det finns behov av psalmböcker eller psalmsblad vid graven
om anhöriga vill vara med vid gravens återfyllning. Om anhöriga önskar vara med måste kontakt tas med vaktmästare i god tid och senast två dagar före gravsättningen.
om hur man önskar att gravsättningen av barnkista skall ske bla. eftersom kistsänkare inte kan användas i dessa fall

OBS. Vintertid krävs i regel två veckors förberedelsetid för att utföra gravöppning. På grund av att återfyllning av grav inte är tillåtet att utföra ensam kan endast en jordbegravning med gravsättning i direkt anslutning ske på lördagar. Återfyllning av grav sker regelmässigt samma dag som gravsättningen. På Kiruna kyrkogård används kistsänkare. Sådan kan inte användas på Poikkijärvi kyrkogård utan där används sänkband/remmar för sänkningen. Detta eftersom markförhållandena kräver att man använder en form nere i graven, för att undvika ras från gravens sidoväggar, vilket omöjliggör användning av kistsänkare.

Allmänt

Vid visning/val av ny gravplats behöver kyrkogårdspersonalen i förväg få besked om hur många gravplatser som önskas för att på bästa sätt kunna anvisa lämplig plats.

När ett begravningsfölje anländer till kyrkogården är det önskvärt att prästen går tillsammans med vaktmästaren ner till graven för att få tillfälle att samtala om detaljer för ceremonin vid graven.

Det är önskvärt med en god kommunikation mellan präst, begravningsbyrå och vaktmästare så att aktuell information är tillgänglig före ceremonin.

Ansvaret för att ovanstående information når vaktmästare vid kyrkogårdarna ligger hos dem som avtalar med sorghuset om detaljerna för gravsättningen. Detta skall ske i god tid och senast två dagar före gravsättningen.

BILAGA 3.

För prästen att komma ihåg vid sorgehusbesök.

Den första kontakten med sorgehuset tas senast tre dagar efter att begravningen bokats. Då bestäms tid för sorgesamtal och avtalas var man ska träffas och vilka personer som då kan vara närvarande. Prästen bör göra sig en bild av hur familjesituationen ser ut och vilka det är som vill träffa prästen. Det kan finnas konflikter eller andra orsaker som gör att man inte kan samla alla berörda till ett och samma tillfälle och då bör prästen vara tillmötesgående och boka in dubbla sorgesamtal.

Under samtalet med de anhöriga eftersträvar prästen att få en tydlig bild av de anhörigas situation och kunskap om vad som hänt. Sedan diskuteras begravningen och de önskemål som finns inför den. Prästen frågar förstås om det var så att den döde själv hade uttryckt någon önskan om begravningen eller gravplatsen.

Jordbegravning eller kremation. Prästen har i förväg informerat sig om den aktuella begravningsformen och informerar hur begravningen kommer att gå till. Det är viktigt att också samtala om var de anhöriga (och i förekommande fall bärarna) önskar sitta under begravningsgudstjänsten. Ibland kan de anhöriga också behöva hjälp för att kunna bestämma sig för hur de "bänkvis" ska dela upp sig. Familjekonstellationen kan vara komplicerad.

Musik och psalmer. Prästen frågar om de bestämt musik. Om inte så kan förslag ges på att fundera över om den döde eller de själva har någon speciell musik de tycker om. Det är viktigt att de anhöriga förstår att de kan vara med och påverka begravningen så att den kan få spegla den avlidne. De anhöriga uppmuntras också att ta kontakt med tjänstgörande kyrkomusiker, vilken bäst kan bistå de anhöriga i frågor som gäller musikval. Prästen förhör sig om det ska vara solosång, och man bestämmer var i programmet de ska läggas in. Sedan bestämmer man tillsammans vilka psalmer som skall sjungas. Därvid är det viktigt att prästen kan komma med lämpliga förslag utifrån den aktuella situationen.

Vem var den döde? När det gäller att få begravningen personlig är det också viktigt att prästen bildar sig en uppfattning om vem den döde var och hur familjen minns honom/henne för att sedan kunna beröra det personliga i griftetalet. Här kan prästen också höra efter om de anhöriga själv vill säga något under begravningen eller om de vill skriva ett brev eller liknande. Prästen erbjuder sig att läsa upp det om de så önskar. Till det personliga hör också möjligheten att t.ex. ha med foto, ljus eller annat till begravningsgudstjänsten. Prästen är lyhörd för de anhörigas önskemål.

Defilering/avskedstagande. Ska defilering ske under begravningsakten så berättar prästen om hur det går till och ber dem att fundera över hur de vill dela upp sig vid avskedet.

Avskedstal. Det kan vara lämpligt att fråga anhöriga om de har kännedom om t.ex. någon representant för i förekommande fall vänner, arbets- och/eller föreningskamrater önskar hålla tal och om de anhöriga så önskar eller ej.

Program. Prästen förhör sig också om hur det är tänkt med program, inte på ett sätt så att de upplever det som ett krav, utan för att det är en viktig information att få reda på. I det sammanhanget kan det också vara passande att fråga hur många som förväntas komma på begravningen.

Blomsterhälsningar. Prästen berättar att det är vanligt, och om de anhöriga så önskar, att blomsterhälsningarna läsas under begravningsgudstjänsten avslutande del.

Praktiska frågor om hur man "går, står och sitter" i samband med begravningsgudstjänsten. Det är viktigt att samtala med de anhöriga om de önskar komma tidigt till gudstjänsten eller gå in i samband klockringningen eller när den inledande musiken spelas. Det samma gäller för utgången, ska den ske till musik eller klockringning?

Gravsättning. Ska man sen fortsätta till kyrkogården berättar prästen också om hur själva gravsättningen går till. Har familjen önskemål om något som ska läsas där? Ofta sjunger man en psalm som de anhöriga får välja. Prästen berättar att på Kiruna kyrkogård sänks kistan oftast bara en liten bit för att anhöriga ska kunna få en större närhet till kistan under avskedet. Vill de annorlunda så är vi öppna för det. Som avslutande moment sänks kistan fullständigt varvid de anhörig kan vara närvarande. Det kan också vara så att anhöriga vill vara med och fylla graven och då får vi ge möjlighet till det. När det gäller en mindre barnkista kan det vara aktuellt att någon (vaktmästare eller anhörig) går ner i graven för att ta emot kistan. Före avslutningen på kyrkogården ges också information om när graven kommer att var återfylld.

Minnesstund. Till sist talar man även om minnesstunden och var den ska äga rum. Kanske är det inte tänkt att prästen ska vara med och då behöver prästen inte heller tala så mycket om den, endast svara på frågor som ställs. Om prästen ska vara med på minnesstunden talar man om minnesadresserna, om familjen har någon som ska läsa dem eller om de önskar att prästen gör det. För personlig utformning av minnestunden kan familjen ta med foto på den döde, gäster kan hålla tal eller framföra solosång eller annat, en minnesbok kan skickas runt så att gästerna kan skriva ner sina namn och något minne från den döde. Är man i samlingsalen på församlingshemmet kan man även tala om möjligheten att visa ett bildspel där. Kanske önskar familjen sjunga psalmer och i så fall också avtala om vem som skall leda sången. Prästen får givetvis också höra efter om hon/han ska göra en inbjudan till minnesstunden eller om de anhöriga kanske önskar att prästen ska avsluta minnestunden med att framföra ett tack från familjen till gästerna.

Prästen avslutar sorgesamtalen med att ge sitt telefonnummer och kontaktuppgifter så att de anhöriga kan ta kontakt om något är oklart. Om sorgehuset önskar kan besöket avslutas med ett andaktsmoment.

Viktiga "måsten" efter sorgehusbesöket.

Det är viktigt att prästen för vidare all praktisk information, som berör utformningen av begravningsgudstjänsten, till övrig berörd personal. Enklast är att använda det standardformulär som utformats för ändamålet.

Ska begravningsbyrån trycka program så skall detta ske i samråd med prästen som har informationen om hur gudstjänsten ska utformas.

Till musikern lämnas information om musik, solosång och psalmer. Här kan man också nämna om ingång eller utgång sker till musik eller klockringning.

Till den vaktmästare som ska tjänstgöra under själva begravningsakten meddelas om det kommer att finnas program, hur många gäster som förväntas komma, vilka psalmer som ska sjungas, om solosång ska förekomma, hur många mikrofoner som behövs och var bärarna ska sitta. Finns andra detaljer som är viktiga för vaktmästaren meddelas även dessa.

Till vaktmästaren på kyrkogården meddelas hur den aktuella gravsättningen ska gå till och om det finns speciella önskemål. Prästen meddelar om det finns blad för sången som ska sjungas eller om man vill använda de inplastade korten som redan finns på kyrkogården.

Klädkod

Givetvis gäller att präst i samband med begravningsgudstjänst följer regeln att bära ämbetsdräkt (kaftan eller kostym/dräkt). Detta är ju också regel för övriga tjänstgörande i samband med gudstjänster att klädseln skall anpassas till arbetsituationen. Vid sorghusbesök anpassas klädseln så att prästen visar sorgehuset respekt. Oftast är det enklast och lämpligast att bära prästskjorta.